

ANMÆLDELSER

Zygmunt Bauman:
Globalisering. De menneskelige konsekvenser.

København: Hans Reitzels Forlag, 1999 [1998] (123 s.)

Globalisering må siges at være et af tidens mest omdiskuterede fænomener, og også inden for sociologien synes begrebet at være blevet lidt af et modeord. Globalisering henviser bl.a. til økonomiens internationalisering, IT-samfundets stadige strømme af informationer på tværs af landegrænser, den øgede geografiske mobilitet og den deraf følgende interkulturelle påvirkning, miljøproblemernes grænseoverskridende karakter m.v. Altsammen faktorer som i stigende grad binder de enkelte lande sammen i et verdensomspændende netværk, hvor fjerne begivenheder påvirker det lokale - og vice versa.

Nogle sociologer har problematiseret den megen snak om globalisering og peget på, at der ikke er noget, der tyder på, at verdenshandelen i dag skulle være af et markant større omfang end f.eks. ved begyndelsen af det just forgangne århundrede. Hvordan det end måtte forholde sig med dette, så synes det vanskeligt at komme uden om, at transportmidlernes udvikling og ikke mindst den rivende udvikling af de elektroniske kommunikationsmidler (tv-satellitter, computer, Internet, mobiltelefon osv.) på mange måder har gjort verden til en "global landsby", hvor vi i stigen-

de grad løsrives fra vores bundethed til rummet, stedet og lokaliteten. Det er da også faktorer som de just nævnte, den polsk-jødiske sociolog Zygmunt Bauman peger på i den foreliggende bog, hvori han giver sit bidrag til den standende debat om globaliseringens væsen og uvæsen.

Udgangspunktet for Baumans forståelse af globaliseringen er den engelske geograf David Harveys opfattelse af, at det globale samfund er kendetegnet ved, at der sker en "sammenpresning" af tid og rum (*time-space-compression*). Transportmidlernes udvikling og de nye elektroniske kommunikationsmidler reducerer afstande og bevirker således, at det sociale rum "skrumper ind". Verden "fortættes", og vi bliver i stigende grad bevidste om denne fortætning.

Umiddelbart synes globaliseringen at være noget, der rammer os alle på samme måde, for så vidt som den er ensbetydende med udbredelsen af markedsøkonomiske principper og vestlig livsstil til stadig flere dele af kloden. Bauman betoner imidlertid, at globaliseringen på ingen måde er en harmonisk og konfliktfri proces, men tværtimod fører til en stigende social polarisering. Det er nemlig kun eliten, som bliver ekstremt mobil og global, hvorimod de underprivilegerede grupper ikke på samme måde har adgang til den globale verdens mange nye muligheder.

I det globale samfund flytter virksomhederne derhen, hvor arbejdskraften er bil-

ligst. Taberne bliver lokalsamfundet og dets indbyggere, som ikke i samme udstrækning er mobile og derfor mister deres arbejde. Og da virksomhederne ikke føler noget ansvar for omkostningerne ved deres stigende eksterritorialitet, bliver det op til andre at tage sig af de sociale og menneskelige konsekvenser. Hertil kommer, at jo mere samfundets fremherskende værdier defineres af en global, transkulturel elite, desto mere frakobles lokalsamfundet fra hovedkulturen. Bagsiden af globaliseringen er, at lokalsamfundet i stigende grad tømmes for ressourcer, mening og identitetsgivende kapacitet.

Et andet af globaliseringens paradokser består i, at den går hånd i hånd med genopblussende fundamentalisme og en udbredelse af kravet om national suverænitæt til stadig flere befolkningsgrupper (jf. f.eks. de mange nye statsdannelser i Østeuropa). Ifølge Bauman er dette paradoks imidlertid kun tilsyneladende. Globaliseringen og nationalitetsprincippet står ikke i modsætning til hinanden, men er nært beslægtede. Den globale kapital har ifølge Bauman en interesse i "svage stater", dvs. stater som er svage, men som ikke desto mindre forbliver stater. Herved kan der sikres et minimum af regulering, hvilket er en forudsætning for virksomhedernes ageren, uden at der på sin side skabes mere omfattende begrænsninger for den globale kapitalers handlefrihed. Politisk fragmentering og

økonomisk globalisering er således ikke hinandens modsætninger, men betinger gensidigt hinanden.

Som metaforer for den stigende fragmentering og sociale polarisering benytter Bauman "turisten" og "vagabonden." Mens turistene på kosmopolitisk vis færdes lige hjemmevant i New York og Beijing, vandrer vagabonden fra det ene lavtlønsjob til det andet på et fleksibelt og usikkert arbejdsmarked og lever fra hånden i munden.

Globaliseringen er således en dybt ambivalent proces, der er ensbetydende med øget bevægelses- og handlefrihed for nogle, og øget armod, ufrihed og bundethed til det lokale for andre. Globalisering og *lokalisering* går hånd i hånd. Snarere end globalisering burde vi derfor, foreslår Bauman, tale om "glokalisering" (*glocalization*).

De underprivilegeredes lokalisering og "immobilisering" forstærkes ifølge Bauman af det forhold, at de i stigende grad indespærres og afsondres i fængsler, hvorved den trussel mod den sociale orden, som de antages at udgøre, søges neutraliseret. Den stigende "fængslificering" (*prisonization*) i det "glokaliserede" samfund er imidlertid ikke ensbetydende med, at Jeremy Bentham's gamle Panoptikon-model stadigvæk er holdbar. Fængslerne fungerer ikke længere som panoptiske institutioner, der via disciplin, overvågning og kontrol skal indpode protestantisk etik. Årsagen til dette er bl.a., at der i dag ikke nødvendigvis er noget lønarbejde at resocialisere

de indsatte til. I stedet er fængslerne i stigende grad blevet til en slags opbevaringsanstalter, hvor de ekskluderede og immobile - taberne i globaliseringsspillet - kan stuves af vejen, således at de ikke forstyrrer billedet af et velfungerende og velordnet samfund. For politikerne har dette samtidig den fordel, at det ser ud som om, at de gør noget ved problemerne.

I videre forstand har Panoptikonens forældelse efter Baumans opfattelse at gøre med de nye informationsteknologier, som fuldstændig ændrer kontrolstrukturen i samfundet. Hvor Panoptikon var baseret på, at det er de få, der overvåger de mange, er der i det globale mediesamfund i stigende grad tale om, at det er de mange, der overvåger de få. På tv følger vi med i alt, hvad "de kendte" - fra Ritt Bjerregård til Biker-Jens - foretager sig. På Internettet kan vi kaste et stjålent blik ind i sovegemakkerne hos folk, der har ladet deres bolig forsyne med videokameraer. Blikket bliver med andre ord i stigende grad *synoptisk*. Dybest set synes globalisering for Bauman at dreje sig om "kampen om rummet." Bevægelsesfrihed, mobilitæt er i dag blevet til et eftertragtet gode, og derfor bliver "adgangen til mobilitæt" til et nyt stratifikationsprincip i det globale samfund.

Alt i alt må det siges at være en interessant og læseværdig lille bog om et særdeles omdiskuteret emne, Bauman her har skrevet. Man mærker tydeligt, at det er en

mand, der igennem et helt liv har beskæftiget sig kritisk med samfundsforhold, man er i selskab med. Baumans analyse af globaliseringen er efter denne anmelders opfattelse langt mere kritisk, skarp og præcis end f.eks. Giddens' ikke særlig velvalgte begreb om "udstrækning" af tid og rum og utilstrækkelige blik for de socialt polariserende og ulighedsskabende effekter af globaliseringen.

I øvrigt har jeg med interesse noteret mig, at Bauman i sine seneste bøger synes at have nedtonet det postmodernitets-begreb, han ellers så flittigt har benyttet i de senere år. For mig har det altid været en kilde til undren, at Bauman, som jeg betragter som en kritisk sociolog forpligtet på humanisme og oplysning, i de senere år har valgt at abonnere på en samtidssociologisk nøglekategori, som i dén grad signalerer relativisme og resigneret accept af tingenes tilstand.

I den foreliggende bog taler Bauman imidlertid i næsten lige så høj grad om "senmodernitet" eller "anden modernitet" som om "postmodernitet." Er det tilfældigt? Eller er det et tegn på, at Bauman teoretisk er på vej et andet sted hen? Umiddelbart er det svært at sige, men man kan jo håbe på, at vi får svaret i de bøger, vi forhåbentlig stadigvæk har til gode fra Baumans hånd.

Klaus Rasborg

Institut for Samfundsvidenskab og Erhvervsøkonomi, Roskilde Universitetscenter

Jørgen Poulsen: Kultur og betydning. Kommunikation som kulturel og social praksis. København: Samfundslitteratur, 1999 (225 s.)

Forudsætningen for alt social liv er, at vi i et eller andet omfang tilskriver sproglige udtryk, gestik, ikoner, billeder, handlinger, situationer og genstande så nogenlunde den samme mening. Social interaktion og social handling forudsætter, at vi tilnærmelsesvis lægger den samme betydning i det sagte, et ansigtsudtryk eller en handleekvens. Denne betydningstilskrivning forløber almindeligvis mere eller mindre gnidningsfrit, men vi er også ofte udsat for udsagn og situationer, som vi ikke helt forstår eller er lidt utrygge ved. Vi er undertiden ikke helt sikre på, om vi tillægger det sagte samme betydning som den, der leverer udsagnet. At aflæse betydning er med andre ord et helt centralt ærinde for ikke at sige *det* mest centrale ærinde både i hverdagslivet og sociologien, og herom handler Jørgen Poulsens bog. Weber hævder som bekendt således, at den interpretative forståelse af social handling er sociologiens centrale ærinde. En handling er ifølge Weber adfærd tillagt subjektiv betydning, og en handling er social, for så vidt den subjektive betydningstilskrivning retter sig mod og tager hensyn til "den anden" og de omgivelser, hvori den gpl. handling

udspiller sig. Weber præciserer (og for dem, der ikke måtte have dette helt præsent, er det i indledningskapitlet til *Wirtschaft und Gesellschaft*), at vi i hovedsagen stilles over for to typer "mening" eller dette "at forstå". Der er dels den aktuelt virksomme betydning i en konkret handling, som vi så at sige tilskriver umiddelbart uden at tænke nærmere herover, og dels den teoretisk konciperede "rene form" for subjektivt tillagt betydning knyttet til en hypotetisk aktør i en given form for social handling. Denne skelnen modsvarer Webers metodiske anvisninger, hvor han ligeledes opererer med en "aktuelles Verstehen" og "erklärendes Verstehen", og hvor det ifølge Weber først og fremmest er sidstnævnte, der er sociologiens ærinde. Det er i denne sammenhæng, at Weber opstiller sine idealtyper for handlinger (traditionelle, affektive og rationelle). Efter Webers opfattelse er betydningstilskrivning og en videnskabelig funderet fremdragen af samme hele sociologiens eksistensberettigelse.

For moderne klassikere som Schutz, Goffman og Bourdieu er spørgsmålet om, hvordan vi socialt set indlærer og aflæser betydning ligeledes fundamental. For Schutz er betydning indskrevet i en fælles social verden via typificeringer og relevanssystemer. Goffman afdækker, hvordan vi som del af selv-opretholdelsen forsøger "at styre" de betydninger, der tillægges vore handlinger og fremtræden. For

Bourdieu er ærindet at af-dække den ulige fordeling af materielle ressourcer og midler til at tilegne sig socialt set knappe og eftertragtede goder, men ikke mindst tillige ressourcer set som „objektivitet af anden grad“. Dette forstået som klassifikations-systemer i form af mentale og kropslige matricer, der på et symbolsk plan fungerer som betydnings-skabende rammer for den enkeltes handlinger, tanker, følelser og vurderinger.

Spørgsmålet er imidlertid, hvad betydning, betydnings-dannelse, betydningstilskrivning og -aflæsning er mere præcist både betragtet som sociologiens centrale genstand og som metode? Dette har Jørgen Poulsen skrevet en god, inspirerende, men også noget flimrende bog om. Ærindet er at fremlægge

en skitse til en kultur-funderet, situationel betydningsteori. En helhedspræget model for, hvordan betydning opstår og kan aflæses. Og hermed også en model for, hvordan man kan aflæse og analysere en kultur: Som et betydningsunivers (s. 7).

Betydning er ikke noget, der enten er der eller ikke er der, som et objekt i den ydre verden. Betydning er noget, som konstrueres tankemæssigt. Betydning er et perspektiv, som bevidst eller ubevidst er på spil i alt, hvad vi foretager os. Forskelle i betydningsopfattelse kan altid føres tilbage til forskelle i det situationsbe-

stemte og sociale perspektiv, som den enkelte betydnings-aflæser anlægger. Vi lærer i og af de sociale omgivelser, hvori vi befinder os, at kun det, som vi oplever, bearbejder og kategoriserer på måder, som ligner de nære andres oplevelser og kategoriseringer, er relevant.

Betydninger tilflyder os i hovedsagen på principielt set tre forskellige måder. For det første via *verbalsprogets* koder (bogstaver, der står for lyde; lyde, der danner ord, og ord, der repræsenterer ting og begreber). For det andet via *analogislutninger*, hvor vi drager den konklusion, at det iagttagne betyder det og det, fordi vi tidligere har stiftet bekendtskab med noget lignende. For det tredje via *biologiske* koder knyttet til gestik og kropslige udtryk - et smil eller et vredt blik for eksempel.

Poulsens afgørende pointe er imidlertid, at ligegyldig hvilken form for koder, der er tale om, kan betydnings-dannelsen ikke eksistere uden *kontekst*. Sprogets kodede betydningslag kan heller ikke stå alene og spiller måske slet ikke den dominerende rolle i den samlede kommunikations- og betydningsproces, som vi konventionelt tillægger sproget. De parasproglige mønstre; de socialt erfarede skemaer, tavs viden eller på ét begreb: det kulturelle univers er en ufravigelig og helt afgørende bestanddel af den samlede betydningsdannelsesproces.

Poulsen vælger med inspiration hos netop Weber at se *handlingen* som betydningsdannelsens grundbestand-

del. Betydningsdannelsen udviser en dobbeltkarakter og omfatter både dette at skabe eller gøre noget, der kan gøres til genstand for betydningsdannelse og den handling, der indbefatter dette at aflæse, fortolke eller konstruere betydning knyttet til et udsagn, en genstand, adfærd, kropsholdning, situation mv. En tekst eller en handlesekvens er produceret af nogen i en bestemt social og kulturel sammenhæng og aflæses samtidig eller tidsforskudt af nogle andre i samme eller i en anden social og kulturel sammenhæng. Hvor handlingen er betydningsdannelsens grundelement, er det sociale liv set i et kulturelt perspektiv betydningsdannelsens totale univers, og det ene moment kan ikke betragtes uden det andet.

Poulsens ærinde er herefter på dette grundlag at tilvejebringe en betydningssteoretisk model eller et beskrivelsessystem til belysning af, hvorledes betydning tilskrives og aflæses. Retteligen er der tale om fire af hinanden afledte modeller eller „kinesiske æsker“, hvor den ene skal åbnes for at kunne komme ned i den næste. Ræsonnementerne knytter sig her til 1. Handlingens parametre, 2. Det sociale og kulturelle rum, 3. Tidsdimensionen og 4. Kommunikationsmodellen, der tilsammen prætenderer at levere forståelsen af, hvilke momenter der konstituerer betydningsindholdet i sociale handleprocesser eller spor af handlinger i form af tekst eller andre artefakter. I den nærmere udredning heraf er Poulsen stærkt inspi-

reret ikke blot af Weber, men også af Schutz, Goffman, Bourdieu og den norske socialantropolog Fredrik Barth.

Handling er som sagt betydningdannelsens grundbestanddel, og den enkelte handling bestemmes af de *ressourcer* (materielle og immaterielle), som individet har til rådighed eller bringer i anvendelse i handlingsøjeblikket; de *værdier* (ideologi, moralske og etiske forestillinger), som er styrende for målet for den pgl. handling og de *ressourcer*, som bringes i anvendelse, og endeligt den *sociale kontekst*, hvori der handles. Handlingen og dens parametre (model 1) udspiller sig i *rum* (model 2) og i *tid* (model 3). De sociale og kulturelle rum, som alle handlinger er indlejret i, henfører sig ifølge Poulsen til primærgruppen, sekundærgrupper, arbejdspladsen og virtuelle rum som de vigtigste socialisationsfærer. Tidsdimensionen gør det muligt via tekster, hukommelse og (ubevidst) erindring at springe ikke blot i tid, men også mellem handlingens forskellige parametre. Tidligere handlinger og erindringsspor over afgørende indflydelse på betydningstilskrivningen i den konkrete sammenhæng.

Den fjerde og mest kondenserede model, kommunikationsmodellen, syntetiserer de forrige og prætenderer at levere en sammenfattende model af betydningdannelsen og kommunikationsprocessens fundamentale bestanddele. Individet i gensidig interaktion tillægger ord, mimik, kropsholdninger og adfærd betyd-

ning ud fra de respektive 'erfaringsbiblioteker', vi alle er udstyrede med, og som konstituerer vor omverdensforståelse. Erfaringsbiblioteket fremstår som et sammenvævet betydningsrepertoire, der er funderet både i en livslang akkumulering af personlige erfaringer og i et socialt, delvist historisk traderet kulturmønster. Betydningsrepertoiret fremstår i denne forstand som et relevanssystem med „lange skygger“. Erfaringsbiblioteket danner grundlag for dechifreret af „den andens“ handling, der afføder en ny handling - og så fremdeles. Dette beskrivelsessystem retter sig grundlæggende mod gensidigt interagerende individer, men kan efter Poulsens opfattelse også appliceres på institutioner og organisationer.

Resten og dermed hovedparten af bogen fremstår dernæst som udfyldninger, eksemplificeringer og bemærkninger til modelsystemet, hvor Poulsen igen vender tilbage til Weber, Schutz, Goffman, Bourdieu, men nu også inddrager Habermas, socialkonstruktivismen, Højrupps livsformsanalyse, Tönnies, medieforskningen, nogle af semiotikkens klassikere, skønlitteratur, antropologiske studier og antropologiens forståelse af kultur samt en lang række andre bidrag. Udfyldninger og eksemplificeringer er nyttige og nødvendige, men sker ikke desto mindre her på en måde og i et omfang, der efterlader et flimrende indtryk. Der er for mange digressioner og ekskurser, der alle har noget med sagen at gøre,

men også har for meget karakter af „bidrag hentet ned fra hylden“. Det er eksempelvis ikke lysende klart, hvorfor vi i denne sammenhæng skal læse et længere afsnit om „Kulturbegrebets danske kulturhistorie“, som denne tegner sig med Gustav Bang, Hartvig Frisch og Kai Birket-Smith.

En anden kritisk bemærkning må være, hvorfor der på side 121 optræder, hvad der ikke kan læses som andet end en yderst malplaceret og giftig bemærkning om G.H. Mead. Poulsen henviser her i en diskussion af Habermas' kommunikative handling til, at denne skulle være inspireret af "en behavioristisk aktions-reaktionstese hentet fra G.H. Mead med model i et hundeslagsmål!". Det ville have været klogt af Poulsen i stedet at læse Mead, der fremstår som mere relevant end flere af de hjemmelismænd, Poulsen iøvrigt påberåber sig.

En sidste spids bemærkning må gå på, at der simpelthen er for mange slå- og skrivefejl, men bortset herfra er der tale om en inspirerende og tankevækkende bog om kommunikation, betydning, betydningdannelse, -tilskrivning og - aflæsning. Det burde være fremgået, at Poulsen i så henseende støtter sig stærkt til sociologiske og antropologiske analyser og teori, hvad vi fagligt set naturligvis kun kan være tilfredse med.

Allan Madsen
Sociologisk Institut,
Københavns Universitet

Iben Jensen:
***Interkulturel
kommunikation i
komplekse samfund.***
**Roskilde
Universitetsforlag,
1998 (260 s.)**

Iben Jensens bog er en let revideret udgave af hendes ph. d. afhandling: *Interkulturel kommunikation i hverdagen - Analyseredskaber til indkredsning af kulturs betydning i kommunikation*. Afhandlingen er bedømt ved Kommunikation på Roskilde Universitetscenter, hvor forfatteren er ansat som adjunkt. Formålet med bogen er at give et bud på hvordan man, teoretisk og praktisk, kan forstå og arbejde med interkulturel kommunikation i komplekse samfund. Forfatteren forstår „komplekse samfund“ som interkulturelle samfund og som begreb for et samfund med en række komplekse processer (s. 22).

Forfatteren undersøger interkulturel kommunikation i hverdagen blandt unge og fokuserer sig i særlig grad på

hvordan man kan fremanalysere og forstå kulturs betydninger for kommunikation og konstruktion af kulturel identitet (s. 17).

Forfatteren arbejder med kultur som en social konstruktion, som et åbent begreb, det kun giver mening at definere i en given kontekst eller social relation (s. 12). Undersøgelsens mest fremtrædende empiriske

materiale er kvalitative interviews med 15-17 årige unge fra to udvalgte folkeskoler; en skole i provinsen med få flerkulturelle elever (en betegnelse, som forfatteren bruger om unge med en anden kulturel baggrund end den danske) og en skole i storbyen med mange flerkulturelle elever. Interviewene forløber som samtaler med de unge - individuelt og i grupper - om erfaringer i hverdagen og forholdet til unge med en anden kulturel baggrund end deres egen.

Teoretisk nytænkning

Forfatteren tager kritisk afsæt i den eksisterende interkulturelle kommunikationsforskning, som er repræsenteret ved to hovedparadigmer, en funktionalistisk og en kritisk hermeneutisk. Et grundlæggende problem ved begge retninger er i følge forfatteren, at de forstår kultur som nationalkulturer, samtidig med at især den funktionalistiske position forstår kultur som en integreret enhed bestående af gensidigt afhængige enkeltdele. I kapitel syv uddybes det interkulturelle forskningsfeltets historie og organisatoriske og teoretiske konstituering, primært med det sigte at skærpe forfatterens egen teoretiske og analytiske position. Det er især feltets relation til

en snæver anvendelsesorienteret tradition, støttet af hær og handel, der betragter individets psykologiske kompetencer som de centrale ved

kultur og isolerer det fra en bredere samfundsmæssig kontekst (s. 174),

som har udfordret forfatteren til at søge nye veje.

Forfatteren henter inspiration fra et bredt spektrum af teorier og begreber i sin vandrings. Det er først og fremmest via begreberne globalisering, diaspora og kulturel identitet, at forfatteren søger at sætte en ny dagsorden. Begreberne har den fordel, at de er udviklet i direkte sammenhæng med den kulturelle mangfoldighed, de unge udtrykker sig igennem og om. De er hverken bundet til et bestemt sted eller nationalkultur, eller iboende individet som noget „naturligt“ og uforanderligt. Studier af hvad kultur betyder for kommunikation og kulturel identitetsdannelse er ifølge forfatteren udtryk for og må analyseres som sociale konstruktioner; vi konstruerer kultur i sociale interaktions- og kommunikationsprocesser. Forfatteren konstruerer i kapitel to sin egen teoretiske position ud fra tre – om end forskellige – teoretiske perspektiver: 1) Et hverdagsperspektiv med inspiration fra Berger & Luckmanns teori om den samfundsskabte virkelighed. 2) Et socialkonstruktivistisk perspektiv med inspiration fra bl.a. Kenneth Bergen og Dorte Marie Søndergaard, der er optaget af, hvordan kategorier er sprogligt konstruerede og af at dekonstruere de begreber og forestillinger, der tages for givet. 3) Et poststrukturalistisk perspektiv med inspi-

ration fra bl.a. begreberne „felt“, „habitus“ og kapitalformerne „social“, „kulturel“ og „økonomisk“ kapital hos Pierre Bourdieu.

Det er efter min vurdering en vovet teoretisk cocktail, hvis hensigten er at inkorporere perspektiverne systematisk i et forklarende studie af, hvorfor hvilke unge udtrykker sig på bestemte måder. Der kan f.eks. være mange grunde til, at unge dansk-danskere (en betegnelse, som forfatteren bruger om personer, der forstår sig selv som medlem af den danske etniske gruppe, og som bor i det danske samfund) udtaler sig om de flerkulturelle unge, som de gør; de kan tillige tænkes at udtale sig på måder, der ikke harmonerer med sociale praktikker. Forfatterens hensigt er snarere at anvende de teoretiske perspektiver i et analytisk ærinde og vægte dem afhængigt af hvilket overordnet spørgsmål, der stilles til det empiriske materiale. Ikke desto mindre er det socialkonstruktionistiske perspektiv absolut dominerende i det empiriske analysearbejde.

Empiriske punktstudier

De empiriske punktstudier omfatter kapitel tre, fire, fem og seks. Via analyser af de unges dialoger udvikler forfatteren redskaber til at studere kulturens betydning i interkulturelle kommunikationsprocesser.

I kapitel tre analyseres interkulturel kommunikation ved hjælp af begrebet kulturel identitet, der forstås som et overordnet samlebegreb

for forskellige identiteter som ungdomsidentitet, kønsidentitet, social identitet, etnisk identitet, diaspora identitet og national identitet. Dialoger med de unge „om vold“, „om at være sig selv“ og „om diskoteker, gader og stræder“ analyseres ud fra et kommunikativt niveau (hvad siger de og hvordan argumenterer de for det sagte i dialogen), et relationelt niveau (hvordan relaterer de sig til hinanden socialt) og et metateoretisk niveau (hvor i teksten fremtræder den specifikke identitetsdannelse). Forfatteren viser, hvorledes de unge konstruerer forskellige identiteter afhængigt af, hvad de taler om. Når de dansk-danske og flerkulturelle piger taler om „hvorfor de udenlandske drenge er så voldelige“ konstruerer de en fælles ungdoms- og kønsidentitet, og når de taler om 'at være sig selv' sker der en løbende forhandling af mere eller mindre danskhed. I modsætning til hvad teorien foreskriver, opererer informanterne

med nationalkulturer som handlingsanvisende (er man tyrker går man med tørklæde) og med befolkningsmæssigt homogene størrelser (s. 94).

De dansk-danske piger forsøger at definere grænserne for en sammenhængende dansk identitet, mens de flerkulturelle piger forsøger at overbevise de dansk-danske piger om, at de også er danske og ikke – som de tror – splittede mellem to kulturer.

Forfatteren fortsætter sin vandring i de empiriske punktstudier ved at konstruere fire interkulturelle analyseredskaber (erfaringspositioner, kulturel forudforståelse, kulturel selvforståelse og kulturelle fikseringspunkter) i den hensigt at indkredse delasppekter i kulturen og disses betydning for kommunikation. Konklusionen i kapitel fire er, at det kun giver mening at studere kulturens betydning i kommunikationen mellem de unge, hvis sociale baggrundsvariable, erfaringer og forestillinger om „os“ og „de andre“ medtages i analysen.

I kapitel fem er de unges fortællinger baggrund for analysen af, hvordan de klassificerer verden omkring sig, hvilke normer der betragtes som „det normale“ og hvilke grænser der stilles op mellem medlemmer og ikke-medlemmer af forskellige kulturelle fællesskaber. Forfatteren opererer med tre slags fortællinger: selv-beretninger, hverdagsfortællinger og begivenhedsfortællinger, der er indholdsmæssigt inspirerende til at vise forskellige sider og træk ved de unges forhold til kulturforskelle.

I kapitel seks udgør skolen den sociale virkelighed for de unges dialoger. Via Bourdieus kapitalbegreber studeres de unges værdier og praksis i et relationelt perspektiv. Konklusionen er

at den institutionelle ramme giver plads til det flerkulturelle, men tilskriver det danske en større værdi (s. 150).

Lærerne er ligeledes tilbøjelige til at favorisere de dansk-danske elever og tilbyde de flerkulturelle elever en plads i fællesskabet, hvis de socialt og fagligt fungerer på samme måde som de dansk-danske elever. Inspireret af Bourdieu udvikler forfatteren begrebet „national kapital“. Det refererer til, at dansk-danske unge har et medfødt fortrin sammenlignet med flerkulturelle unge. De dansk-danske unge har et selvfølgelig forhold til, at deres nationale kapital ikke er til forhandling, hvorimod de flerkulturelle unge giver udtryk for et

ønske om ikke at blive danskere, men at blive lukket ind i et socialt fællesskab, hvor deres etniske baggrund ikke tilskrives betydning (s.163).

Den lange rejse

Et gennemgående træk ved de empiriske punktstudier er, at de er mættet af forfatterens skarpe analytiske iagttagelsesevne. Forfatteren udvikler mange nye begreber og analyseredskaber undervejs på sin rejse, hvilket af og til giver den empiriske ana-

lyse et lidt sporadisk præg. Ikke desto mindre skal forfatteren roses for sit blik for detaljer, modsætninger og paradokser i de unges verbale kommunikationsprocesser. Forfatteren er tydeligvis mest optaget af at stille nye spørgsmål til analysen af de unges kommunikation og mindre optaget af at studere, hvorledes de unges dialoger om kulturelle fikseringspunkter som racisme, arrangerede ægteskaber, etc. er udtryk for en kamp om sociale positioner. De socio-økonomiske forskelle spiller åbenlyst en mindre fremtrædende rolle i analysen af de unges kamp om kulturel betydningstillægning.

Dette ændrer ikke på, at *Interkulturel kommunikation i komplekse samfund* efter min vurdering er en veldisponeret og yderst velskrevet bog. Den er derudover et friskt og fordomsfrit input til forskning i og om minoritets-/majoritetsforhold, kultur og kommunikationsprocesser. Forfatterens ærinde med bogen er tydeligvis også at formidle budskabet til praktikerne, der arbejder med interkulturelle kommunikationsprocesser i hverdagen. Ønsker man at få ideer til, hvor-

dan man kan beskrive, vurdere og forholde sig nysgerrigt, spørgende og undrende til kommunikationsprocesser mellem og på tværs af kulturelle forskelle, er *Interkulturel kommunikation i komplekse samfund* for mig at se yderst velegnet.

Min største betænkelighed med bogen er, at forfatteren efter min vurdering glider for let hen over de teoretiske implikationer ved at kombinere for omtalte og meget forskelligartede teoriretninger. I forfatterens iver efter at tænke sig fri af en udpræget funktionalistisk præget interkulturel kommunikationsforskning, ender hun efter min vurdering med at overbetone det konstruktivistiske perspektiv – der opfatter kultur og kulturel identitet som sociale konstruktioner mellem de unge med forskellige erfaringspositioner – for at bruge ét af forfatterens mange begreber – når de i hverdagen kommunikerer om kulturelle fikseringspunkter.

Bolette Moldenhawer
Institut for Filosofi,
Pædagogik & Retorik,
Københavns Universitet

**Finn Collin:
Social Reality.
Routledge: London
og New York, 1997
(252 s.)**

Sociologien som videnskab forudsætter eller postulerer et særligt genstandsfelt af sociale kendsgerninger, der tilsammen udgør den sociale virkelighed. Denne sociale virkelighed udspringer af individernes handlinger, men konstituerer en særlig ontologisk sfære af kollektiv intentionalitet, som forefindes i samfundets institutionelle strukturer. De filosofiske og videnskabsteoretiske problemstillinger består i at redegøre for denne særlige ontologi og dens teoretiske og metodologiske konsekvenser. Heraf udspringer et sæt af problemer, der har forfulgt sociologer og filosoffer siden den klassiske sociologis dage.

Disse spørgsmål er i dag sat på spidsen i de forskellige former for socialkonstruktivisme og kulturanalyse, der næsten har fortrængt den naive mainstream sociologi af mere eller mindre positivistisk og empiristisk observans.

Collins bog repræsenterer en filosofisk analyse af et udvalg af socialkonstruktivistiske positioner i sociologien og antropologien. Socialkonstruktivismen består i dag af en bred og næsten uoverskuelig strøm med rødder i de positioner, som Collin diskuterer. Men siden er Foucaults poststrukturalisme og Deleuzes og Guattaris skizofilosofi kommet til. I dag fremstår de konstruktivistiske positioner i forskellige hybridformer og præger i stort omfang diskussionerne i feminisme, kropssociologi, sundhedssociologi og aldringsso-

ciologi. Samtidig er socialkonstruktivismen i dag forbundet med sin filosofiske tvilling, dekonstruktivismen.

Collin behandler, hvad man kan kalde den neoklassiske konstruktivisme, men med vigtige tilbageblik på den klassiske sociologis positioner og Weber og Durkheim. Den neoklassiske konstruktivisme omfatter en vifte af retninger, som Collin tager op. Det drejer sig som etnometodologi, Berger og Luckmanns særlige hybrid af videnssociologi og konstruktivisme, Schutz' fænomenologi, Peter Winchs' sprogspejlskonstruktivisme, samt symbol- og konventionsteori. Collin behandler derimod ikke videnskabskonstruktivismen, og heller ikke Foucaults poststrukturalisme eller dekonstruktivismen.

Collins fremgangsmåde består i at behandle disse

neoklassiske positioner som eksempler på konstruktivistiske argumentationsformer. Han opstiller deres typiske argumentationsformer og gennemgår holdbarheden i deres påstande med udgangspunkt i en filosofisk begrebsanalyse. På den baggrund gør Collin sig til talsmand for en begrænset form for konstruktivisme, det der på engelsk hedder en "construction by composition", dvs. en opfattelse, hvor de sociale kendsgerninger er konstrueret med udgangspunkt i fysiske kendsgerninger og ydre adfærdshandlinger, der tildeles individuel og kollektiv betydning.

Bogen er delt op i tre hovedafsnit. I det første analyseres de mest vidtgående former for socialkonstruktivisme under betegnelsen "the Broad Arguments". I det andet analyseres de mere begrænsede former for socialkonstruktivisme under betegnelsen "the Narrow Arguments". Til sidst, i det tredje hovedafsnit, drager Collin de metodologiske konsekvenser.

Under "the Broad Arguments" falder etnometodologien, Berger og Luckmanns videnssociologiske konstruktivisme og endelig de lingvistiske og kulturrelativistiske varianter. Denne radikale konstruktivisme påstår, at den sociale virkelighed er konstrueret som særlige sociokulturelle objekter, der har en specifik ontologisk status. Den radikale variant ses f.eks. i etnometodologiens påstand om, at den sociale virkelighed er konstrueret i de former for "enighed",

der opstår, når de sociale aktører skal koordinere deres forståelse af en social situation og koordinere deres handlinger. Derved konstrueres de sociale kendsgerninger som ydre objekter. Disse ydre objekter virker derpå tilbage på agenternes handlinger. En kultur, der tror på hekse, skaber en social virkelighed, hvor heksene er socialt virkelige som sociale objekter. Denne virkelighed er en virkelighed for den pågældende kultur gennem f.eks. klassifikationer af sundhed og sygdom, som heksetroen medfører, og gennem de handlinger, som følger af klassifikationerne og de konstruerede objekter.

Denne ekstreme konstruktivisme er kombineret med en ekstrem kulturrelativisme: hvad der er socialt virkeligt i een kultur kan være radikalt forskelligt fra den sociale virkelighed i en anden kultur. Men hver kulturs sociale konstruktioner er i princippet lige gyldige, fordi gyldigheden kun er givet gennem de sociale konstruktioner. En etnometodologisk variant, som Collin analyserer, påstår at denne enighed altid er provisorisk, ad-hoc konstrueret og åben for uendelige diskussioner blandt aktørerne. Den sociale virkelighed er derfor konstrueret af samfundsmedlemmer i en uendelig ad-hoc konstruktion uden anden reference end selve den provisoriske konstruktionsproces.

Collins hovedargument mod den ekstreme socialkonstruktivisme er, at den fører til en principiel ubestemthed og en uendelig re-

gres. Hvis de sociale kendsgerninger og den sociale virkelighed er skabt af aktørernes provisoriske udpegning af sociale objekter, kan de sociale agenter i princippet udpege hvad som helst ved at udnævne det til et socialt objekt. Den sociale virkelighed kan derved konstrueres "ad libitum". Den radikale position (the Broad Arguments) giver tilsyneladende sociologien et specifikt genstansfelt, nemlig sociale "objekter", men berøver samtidig både det sociale felt og sociologien enhver form for bestemthed.

Under den snævre argumentation (the Narrow Arguments) falder Schutz' fænomenologi, Peter Winch's sprogpilskonstruktivisme, samt symbol- og konventionsteorier. Den snævre argumentation påstår, at de sociale kendsgerninger skabes igennem en proces, hvor den ydre adfærd tildeles en betydning gennem individuelle og kollektive meningstilskrivninger. Collin tilslutter sig i princippet den snævre argumentation, men først igennem en omhyggelig kritik af de forskellige bidrag. Collins eget standpunkt skal dermed findes igennem alle de konklusioner og delklusioner, der findes i de enkelte afsnit. Det kan gøre det vanskeligt for læseren at danne sig et samlet billede af Collins filosofiske standpunkt. Collins eget standpunkt, baseret på den snævre argumentation, gennemspilles derfor flere steder i bogen. Collin kalder det "construction by composition". På dansk kan det gengives med konstruktion gennem betydningstil-

deling. Denne mere forsigtige konstruktivismen står over for den radikale konstruktivismes "construction by objectification", som Collin kritiserer i det første hovedafsnit. Et par citater kan tjene til at lokalisere Collins synspunkt.

Any philosophical analysis must somehow accommodate the fact that human conduct involves physical movement plus another component or aspect, which competing schools construe differently. It may be conceived as consisting of brain processes, or of some kind of unique mind-stuff, or perhaps just a more comprehensive set of behaviours, actual or hypothetical, in which the agent's current behaviour is embedded; or perhaps a wider social setting, involving other people's actions as well. No matter how it is construed, it is the conjunction of occurrent behaviour (bodily motion) with this component that transforms the former into action (p. 120)

og

Putting it differently, human meanings generate social fact, but only provided that other conditions are already satisfied. The other aspects needed

include, typically, the purely external, behavioural side of action, the physical and other items that constitute the setting and the props for that behaviour (p.121).

Collin forkaster altså det radikale argument og omformulerer det moderate argument til den opfattelse, der fremgår af citaterne. Collin opererer med en "rent" ydre adfærd, og rent ydre fysiske objekter, der tilføjes en betydning. Sociale kendsgerninger og dermed den sociale virkelighed "genereres" gennem en betydningstilbedeling til rent ydre adfærd. Senere tilføjer Collin yderligere nogle betydningslag i denne generationsproces, nemlig sproglige betydninger, symbolisering, konvention og idealisering. Collin vil ikke spekulere over de klassiske bevidsthedsteoretiske problemer. For ham er det tiltrækkeligt at konstatere, at menneskelige agenter tildele deres egen og andres handlinger en betydning. De sociale agenter er væsner, der er udstyret med tanker, begær og ønsker, og igennem disse tildeles den ydre adfærd en betydning. Hans filosofiske standpunkt synes at udgøres af to komponenter, en argumentationsanalyse og en form for erkendelsesteoretisk realisme. Den fysiske verden eksisterer uafhængigt af den menneskelige erkendelse. De sociale kendsgerninger består af en fysisk og adfærdsmæssig del plus en betydningskomponent.

Mens Collins kritik af den

ekstreme socialkonstruktivismen forekommer korrekt, må man, så vidt jeg kan se, anføre nogle reservationer med hensyn til hans rekonstruktion af den moderate version af konstruktivismen. Kan den sociale handling deles op i en "rent ydre" adfærd plus en betydning eller mening? Er de fysiske genstande og omstændigheder de "rene" sætstykker og "props" for handlingen? Meningen, og dermed også den fælles mening, er en uadskillig del af handlingen og af de kropslige og såkaldt fysiske omstændigheder. Et straffespark i fodbold kan beskrives i rent fysiske eller biomekaniske termer som "rent ydre" adfærd, ligesom boldens bevægelse kan beskrives i rent fysiske termer. Men straffesparket forener agenten (spilleren), bolden, banen og målet inden for rammerne af fodboldspillet regler som en social institution. Dette simple eksempel viser, at en social institution ikke kan beskrives som fysiske ting eller ren adfærd plus betydning. Sagt på en anden måde er Collins løsning gennem "construction by composition" ikke tilfredsstillende.

Et straffespark er med John R. Searles ord en institutionel kendsgerning. Searles bog *The Construction of Social Reality* udkom i 1995 og omtales af Collin. Hvor Collin gennem en minutøs begrebsanalyse vil løse de socialkonstruktivistiske filosofiske knuder for at fastslå, hvilke knuder der er virkelige problemer, og hvilke der er idealistiske taskenspiller-

knuder, så hugger Searle simpelt hen de klassiske filosofske knuder over. For Searle er de sociale kendsgerninger konstrueret gennem en direkte og irreducibel vi-relation mellem agenterne, bevidsthedens intentionalitet er en rå kendsgerning, og de sociale kendsgerninger er institutionelle kendsgerninger, der konstrueres i en særlig form for meningstilskrivning. "Fysiske" begivenheder tæller som sociale kendsgerninger gennem de særlige konstitutionsformer, der gør at handlinger og ting "tæller som" noget i en institutionel sammenhæng.

Collins og Searles bøger er udkommet på omtrent samme tidspunkt og behandler den samme problematik. Collins *Social Reality* må betragtes som et centralt bidrag til diskussionen af sociale kendsgerninger, dvs. til sociologiens og antropologiens filosofiske og videnskabssteoretiske problematik. Selvom den ikke direkte går ind på de endnu mere radikale former for skepticisme, der forekommer under betegnelser som dekonstruktivism og postmodernisme, skaber bogen et fundament for en diskussion af sociologien som videnskab og dens genstandsfelt, der er særlig relevant i det, der ser ud som sociologiens millenniumskrise. Bogen kan roligt læses sammen med Searles bog som to vigtige, måske de vigtigste bidrag i den seneste tid. En anmeldelse kan ikke yde Collins omfattende og detaljerede argumentation fuld retfærdighed. Det er en nydelse at følge Collins næsten

detektiviske eftersporning af den rationelle kerne af sociologernes påstande om den sociale virkeligheds beskafethed.

Søren Damkjær
Institut for Idræt,
Københavns Universitet

**CASA & Social-
politisk Forening:
Social Årsrapport -
1999.**
**København:
Socialpolitisk
Forlag, 1999 (127 s.)**

I regi af Socialpolitisk Forening og CASA er der udgivet et første forsøg på at lave en slags årsrapport, der tager pulsen på det, man kunne kalde den sociale situation i Danmark. Hensigten er, at denne rapport skal være den første i en række af årlige rapporter, der skal svare på spørgsmålet, om det foregående år har bragt glæder eller sorger for de fattigste og mest marginaliserede grupper i det danske samfund. Målet er kontinuerligt at tegne et billede af den måde, hvorpå de fattigste behandles i det danske samfund i almindelighed.

Aktivering, aktivering og atter aktivering har det gjaldet i social- og arbejdsmarkedspolitikken de seneste år. Og det præger også denne første sociale årsrapport. På mange måder har Danmark undergået en forvandling i måden, hvorpå de social- og arbejdsmarkedspolitiske problemer håndteres. Denne

forvandling har først og fremmest fundet sted i forhold til forsøgene på at føre det, der i den social- og arbejdsmarkedspolitiske jargon kaldes en aktiveringspolitik. I dag er det blevet en grund-sætning, at sociale ydelser skal gå hånd i hånd med aktivering af de grupper, som modtager ydelserne. Det er derfor helt naturligt, at spørgsmålet stilles, om de nye former for aktivering stiller modtagerne bedre eller ringere end tidligere. Må aktiveringsreglerne opfattes som en moderniseret genindførelse af de former for arbejdstvang, vi kender fra starten af dette århundrede, eller må de opfattes som en positiv hjælp til selvhjælp for grupper, der har behov for aktiv støtte for at vende tilbage til et mere værdigt liv? Det er et af de spørgsmål som direkte eller indirekte rejses i to af rapportens artikler, nemlig artiklen om "Aktiveringspolitik" af Henning Hansens og artiklen "Retigheder og tvang i socialpolitikken" af Annette Carstens.

Hennings Hansens artikel om "aktiveringspolitik" gennemgår en række af de forskellige social- og arbejdsmarkedspolitiske initiativer og ordninger, som er sat i værk med henblik på at sikre arbejdsløse (hvadenten de er i arbejdsløshedsforsikrings-systemet eller i kontanthjælpssystemet) bedre beskæftigelsesmuligheder. Det er de forskellige former for jobtræningsordninger, der vurderes i forhold til ordningernes evne til at bringe folk i arbejde. Artiklen giver på mange måder et interessant

overblik dels over de initiativer, som er taget de senere år, dels over de konsekvenser, som initiativerne har haft for beskæftigelsen. En indvending kan dog være, at der går lidt meget "evaluerings" af de enkelte ordninger i artiklen. Vi får detaljerede effektmålinger og vurderinger, af hvor mange procent af de arbejdsløse, der har opnået ordinær beskæftigelse, hvis de har været aktiveret i den ene eller anden ordning. Men vi får ikke noget egentligt bud på aktiveringspolitikken konsekvenser, hvad angår eksempelvis bistandsmodtagernes rettigheder eller oplevelse af deres egen situation. Dermed får vi heller ikke noget svar på spørgsmålet, om aktiveringspolitikken først og fremmest er præget af chikane og tvang, eller først og fremmest er præget af tilbud og motivation.

Annette Carstens artikel "Rettigheder og tvang i socialpolitikken" er en gengivelse af en samtale/diskussion mellem Annette Carstens selv og Erling Frederiksen. Samtalen er skabt som en diskussion mellem, hvad der kaldes en systemrepræsentant (Annette Carstens, der er ansat i beskæftigelsesafdelingen på Nørrebro) og en kritisk "brugerrepræsentant" (Erling Frederiksen, der er kontanthjælpsmodtager og sekretær for Landsforeningen af Arbejdsledige). Ideen er som sådan god nok og giver også i et vist omfang indblik i de forskellige synspunkter, som præger debatten om aktiveringspolitikken. I visse sammenhænge bliver diskussionen dog li-

ge lovlig revolverjournalistisk i den forstand, at "brugerrepræsentantens" synspunkter ofte bliver mødt af mere eller mindre inkvisitoriske spørgsmål. Når Erling Frederiksen eksempelvis tager afstand fra tvangsaktiveringen af arbejdsløse (fx s. 56) er modsvaret straks, at det kan han sagtens mene i og med, at han selv er ressourcestærk til forskel fra andre bistandsklienter, der er isole-rede og ensomme. Dermed bliver det nærmest selve dete, at brugerrepræsentanten tager afstand fra tvangsaktivitering, som gøres til årsag til, at nogle arbejdsløse oplever ensomhed og isolation. Næppe en rimelig betragtning. På en eller anden måde er det således Marx karaktermaskebegreb, der først falder en ind, når systemrepræsentanten udfolder sig om tvangsaktiveringens lyksaligheder og nødvendigheder. Synspunkter, der ville være blevet opfattet som dybt problematiske i en socialpolitisk sammenhæng for ti år siden, lanceres som efterstræbel-sesværdige, moralske dyder. Artiklen understreger i hvert fald – hvad enten det er intentionen eller ej - behovet for at genetablere visse almene retsprincipper for arbejdsløse.

Et andet tema i rapporten vedrører problemstillingen om "sociale arv" og spørgsmålet om, hvordan den sociale arv brydes eller ikke brydes. I artiklen "Onde cirkler i socialt arbejde" beskæftiger Tine Egelund sig med spørgsmålet om den såkaldte sociale arv betydning for børns opvækstmuligheder og senere adfærd i livet.

Det er først og fremmest den sociale arv i tilknytning til stærkt belastede grupper, der er genstand for vurdering (dvs. familier med alkoholmisbrug, mishandling, hård kriminalitet o.lign.). Artiklen er hovedsagligt en gennemgang af nyere forskningsresultater på området og er et forsøg på at "argumentere" for, at "den sociale arvs onde cirkel" (hypotesen eller forestillingen om, at børn af alkoholikere selv bliver alkoholikere; eller at børn, der har oplevet børnemishandling som voksne vil mishandle deres egne børn) kan brydes gennem forskellige former for socialpædagogiske initiativer.

Den sociale årsrapport sluttes af med en række kapitler, der forsøger sig med forskellige kvantitative pejlinger på den sociale situation i Danmark. Det er emner som arbejdsløsheden, kontanthjælp, indkomstfordeling og lignende, der er på dagsordenen.

Alt i alt er der tale om et prisværdigt initiativ fra Socialpolitisk Forening og CASA. Det er af stor vigtighed, at andre end de politikbærende institutioner (som Økonomi-ministeriet, Socialministeriet m.fl.) er i stand til at foretage solide vurderinger af konsekvenserne af de politiske initiativer, som har præget 1990'erne, og som også vil præge de kommende år. Måske savner man en artikel, som sætter de aktuelle social- og arbejdsmarkedspolitiske initiativer ind i en lidt bredere samfundsmæssig kontekst. Hvorfor bliver aktivering et nøgleord i 1990'ernes social-

politik? Hvor er det social- og arbejdsmarkedspolitiske system på vej hen i Danmark? Ser vi tilnærmelser til de systemer, vi kender fra andre europæiske lande? Det kunne være nogle af de spørgsmål, som en bredere artikel kunne besvare.

Carsten Strøby Jensen
Sociologisk Institut,
Københavns Universitet

**Søren Christensen
& Ann Westenholtz:**
Medarbejdervalgte i danske virksomheder. Fra lønarbejder til borger i virksomhedssamfundet.
**Handelshøjskolens
Forlag, 1999 (250 s.)**

Selvom der i 1994 blev vedtaget et EU-direktiv, der påbyder transnationale virksomheder at oprette virksomhedsråd med medarbejderrepræsentation (European Works Councils), stod medbestemmelse på arbejdspladserne ikke højt på den politiske dagsorden det seneste årti. Økonomisk Demokrati og andre vidtgående forslag er ikke længere noget, man diskuterer på Christiansborg. Samtidig har arbejdsmarkedets parter været mere optaget af fleksibilitetsfremmende foranstaltninger end af medbestemmelse. Men publikationer som Reinhard Lunds *Ny Teknologi Gennem Samarbejde* (Aalborg Universitetsforlag 1995) og Herman Knudsens *Employee Participation in Europe* (Sage

1995) og nu Christensen & Westenholtz *Medarbejdervalgte i danske virksomheder*, viser, at der i det hjemlige akademiske miljø stadig er interesse for emnet.

Medarbejdervalgte i danske virksomheder er resultatet af et tre-årigt forskningsprojekt, som forskerne, der begge er ansat ved Institut for Organisation og Arbejdssociologi ved Handelshøjskolen i København, har gennemført i samarbejde med en række ph.d.-studerende. 41 private danske virksomheder har deltaget i undersøgelsen, der både trækker på kvalitative og kvantitative metoder.

Bogens hovedidé er, at der er sket et historisk skred i medarbejderrepræsentanternes rolle og identitet. Hvor medarbejderrepræsentanterne tidligere så sig selv som fagforeningsmedlem ("os"), der stod over for virksomheden ("dem"), ser de nu sig selv som borgere i virksomhedssamfundet ("os"), der står over for markedet ("det"). Medarbejderrepræsentanterne er altså gået fra at være modpart til at være medspiller i forhold til ledelsen, der i stadig højere grad inddrager dem i strategiske beslutninger, som hverken medarbejderrepræsentanterne eller ledelsen helt kan overskue konsekvenserne af. Samtidig er der sket en forskydning i medarbejderrepræsentanternes virkelighedsopfattelse, således at skellet mellem ledelsens og medarbejdernes interesser er blevet udvisket. Medarbejderrepræsentanterne er dermed gået fra at være re-

præsentanter til at være brobyggere mellem ledelse og medarbejdere.

Denne social-konstruktivistiske hovedidé udfoldes på forskellig måde i de forskellige kapitler, der kan læses uafhængigt af hinanden, men dog bedst giver mening læst i sammenhæng. I kapitel 2 analyseres den historiske udvikling af de forskellige institutioner for medarbejderindflydelsen i Danmark, mens kapitel 3 særligt fokuserer på bestyrelserne og medarbejderrepræsentanternes rolle heri. I kapitel 4 sammenlignes bestyrelsesrepræsentanternes prioriteringer med prioriteringer hos samarbejdsudvalgs- og tillidsrepræsentanter. Disse tre centrale kapitler suppleres af en konkret empirisk case (kapitel 6), portrætter af fire medarbejdervalgte (kapitel 5) samt fem bud på medarbejdervalgtes rolle i fremtiden (kapitel 7). Det er alle kapitler, der giver kød og blod til de mere overordnede tanker i kapitel 2 til 4 og er med til at gøre bogen vedkommende, også for den læser, der ikke har det store forhåndskendskab til hverken arbejdsmarkedsstudier eller beslutningsteori. Nedenfor vil fokus være på de tre centrale kapitler, der vil blive refereret og kommenteret hver for sig.

Den historiske analyse

Analysen af den nationale regulering for medindflydelse ser på sammenspillet mellem de kollektive aktører og institutionerne - her befinder vi os på et meso- eller makroniveau. Christensen og We-

stenholtz lokaliserer udvikling af tre "spor" eller "systemer".

Det første spor er det kollektive forhandlingssystem, der blev etableret med Septemberforliget i 1899. Med forliget anerkendtes fagforeningernes legitimitet og arbejdsgivernes ret til at lede og fordele arbejdet. Endvidere blev det fastslået, at overenskomster skulle være måden at regulere løn- og ansættelsesvilkår på.

Det andet spor er "medledelsessystemet", skabt af parternes egen aftale om samarbejdsudvalg fra 1947 og loven om medarbejderrepræsentation fra 1974. Det er dette system, der har givet anledning til Christensen & Westenholtz vending "borgere i virksomheden", fordi systemet analogt med det politiske medborgerskab tildeler de medvirkende rettigheder - der dog i medindflydelsessystemet er betydeligt mere begrænsede end i medborgerskabet. Analogien er stærkest i tilfældet med lov om medarbejderrepræsentation, der blev etableret ved lov og ikke ved aftale mellem arbejdsmarkedets parter.

Ikke bare arten af det regulerede adskiller det kollektive forhandlingssystem og medledelsessystemet, men også den logik, de to systemer fungerer efter. Det kollektive forhandlingssystem er knyttet til, hvad forfatterne benævner "kapitalismelogik", der bygger på arbejdsgivernes ret til at lede og fordele arbejdet. Medledelsessystemet derimod fungerer efter en "demokratilogik".

Denne forskel har haft betydning for, at en del af reglerne om medbestemmelse - imod traditionen på det danske arbejdsmarked - er nedfældet i lovgivning og ikke i arbejdsmarkedet parter egne aftaler, der er underlagt kapitalismelogikken.

Det tredje spor kalder Christensen & Westenholtz "midlertidige/spredte arbejdsfællesskaber". Her er ikke tale om et reguleringssystem, som i de to foregående tilfælde, men om en beskrivelse af arbejdsmarkedet i slutningen af det 20. århundrede. Ifølge forfatterne præges dagens arbejdsmarked bl.a. af selvstyrende arbejdsgrupper, nedbrydning af opdeling mellem fritid og arbejdstid, flere midlertidige kontrakter og færre år på den samme virksomhed, samt en udvikling fra hierarkisk mod netværksbaseret og videnstung produktion. I dette miljø præges arbejdsorganiseringen af virtuelle medarbejdere ("hjemmearbejdere"), "zappere", der skifter hurtigt mellem midlertidige ansættelser på forskellige virksomheder og "netværkende producenter".

Modstillingen mellem det kollektive aftalesystem og medledelsessystemet er interessant, selvom det langt hen af vejen er en variant over temaet lov kontra aftaleregulering, der er velkendt inden for arbejdsmarkedsforskningen. Det originale bidrag i denne del af bogen ligger først og fremmest i analogien med medborgerskabet. Imidlertid kunne analogien godt tåle yderligere

udfoldelse og detaljering, så læseren blev mere overbevist om, at den holder vand. Analysens egentlige problem ligger dog i det tredje spor, der står og svæver lidt i forhold til de to øvrige. Hvordan hænger dette spor sammen med de to reguleringssystemer? Hvorfor er den regulering, der findes på området (direktiver om udstationering, overenskomster om vikararbejde, etc.) ikke inddraget? Endvidere kan det tredje spor kritiseres for ensidigt at fokusere på de bedst stillede på det fragmenterede arbejdsmarked, som det ser ud her ved årtusindskiftet. Eksempelvis er det langt fra alle, der "zapper" mellem virksomhederne af egen fri vilje.

Medarbejdervalgte i bestyrelsen

Kernen i bogen er analysen af de medarbejdervalgtes ageren i virksomhedernes bestyrelser. Her befinder vi os på mikroniveauet og bliver vidne til et konsekvent opgør med forestillingen om bestyrelser som koalitioner af interesser. Christensen & Westenholtz trækker på Goffmans idé om, at en bestyrelse kan forstås som et teaterensemble, der skal gennemføre et drama til ære for et publikum. For at dramaet skal lykkes, knytter der sig nogle bestemte regler, der bl.a. implicerer, at de medarbejdervalgte bestyrelsesmedlemmer skal nedtone deres interesser som arbejdstagere. Men de beslutninger, der skal tages i bestyrelserne, fx køb af udenlandske virksomheder, er ofte præget af stor flertydighed

og usikkerhed om beslutningernes konsekvenser for interessenterne. Flertydigheden gør, at man ikke kan overkomme usikkerheden ved at samle mere information. Man må skabe en fælles virkelighedsforståelse ud fra den begrænsede information, der foreligger. Usikkerheden gør det også vanskeligt at forsvare eventuelle særinteresser. Men efterfølgende må medarbejderrepræsentanterne ligesom de andre bestyrelsesrepræsentanter præsentere resultaterne for medarbejderne ud fra deres baglands særlige interesser. Det sker igennem en efferrationalisering af beslutningsprocessen.

På trods af beslutningsprocessernes karakter af virkelighedskonstruktion og skiftet fra en "vi-dem" opfattelse til en "os-det" opfattelse hos arbejdstagerne, vil Christensen & Westenholtz ikke afvise, at medarbejderrepræsentanterne tager særlige interesser med ind i bestyrelsesarbejdet. Det hedder således (s. 49) "...fastholder vi forestillingen om, at bestyrelsen bringer forskellige interesser med sig i beslutningsprocesserne." Argumentet er nærmere, at interesserne bliver irrelevante pga. beslutningsprocessernes karakter.

Andre medarbejderrepræsentanter

I kapitel 4 bredes analysen af de medarbejdervalgte ud til også at omfatte tillidsrepræsentanter og medarbejderrepræsentanter i virksomhedernes samarbejdsudvalg. Igennem en statistisk analyse sammenlignes de forskellige

repræsentanttypers arbejdsopgaver og prioriteringer af en række kriterier. Det konkluderes bl.a., at de medarbejdervalgte i bestyrelserne adskiller sig fra de øvrige ved i meget højere grad at behandle overordnede strategiske beslutninger. Mere interessant er dog konklusionen om, at samarbejdsudvalgsrepræsentanterne og i særdeleshed tillidsrepræsentanterne vægter "medarbejderkriteriet" højere end de medarbejdervalgte i bestyrelserne. Det antyder, at der kan være problemer med at generalisere fra medarbejderrepræsentanternes situation i bestyrelserne til andre beslutningsfora og -situationer. Måske er repræsentanternes "eksogene" interesser ikke ligeså irrelevante i andre sammenhænge? Det kunne have været interessant at få belyst, men det bliver ikke forfulgt i bogen. Som læser sidder man tilbage med en fornemmelse af, at Christensen & Westenholtz med virksomhedernes bestyrelser har valgt en "ekstrem case", der er god til at illustrere en pointe, snarere end en "kritisk case", der god til at teste en hypotese. På den måde har forfatterne gjort det lidt for let for sig selv.

Konklusion

På trods af disse indvendinger, må det konkluderes, at det er en velskrevet, tilgængelig, teoretisk velinformeret og original bog, Christensen & Westenholtz har begået. Den kan anbefales alle, der er interesseret i beslutningsteori og/eller arbejds-

markedsforskning. Desværre fortsætter bogen en kedelig tradition inden for dansk arbejdsmarkedsforskning, hvor man ikke reflekterer meget over andre danske arbejdsmarkedsforskere arbejde. Der er nu heller ikke nogen tvivl om, at Christensen & Westenholtz primært er ude i et beslutningsteoretisk ærinde.

Mikkel Mailand

Sociologisk Institut,
Københavns Universitet

Gustav Haraldsen: *Spørreskjemamethodikk etter kokeboksmetoden.*

**Oslo: Ad Notam
Gyldendal, 1999
(354 s.)**

Spørreskjemamethodikk etter kokeboksmetoden behandler de væsentligste temaer inden for det emnefelt, som kan benævnes survey - metodologi. Forfatteren er ansat i Statistisk sentralbyrå i Oslo, hvor han er beskæftiget med at opbygge et forsknings- og udviklingsmiljø for spørgeskemametodik.

Som titlen antyder, har forfatteren valgt at beskrive de krav, en spørgeskemaundersøgelses forskellige faser stiller forskeren overfor, som en parallel til de krav, som man stilles overfor, når man skal tilberede et måltid. Idéen med allegoriske fremstillinger af metodeproblemer har været anvendt af andre metodeforfattere. Det synes som om forfatteren ikke tror

på, at metodeproblemer i sig selv er så interessante for læseren; derfor forsøger de at gøre teksten mere underholdende og pædagogisk ved hjælp af sådanne virkemidler. Personligt kan jeg godt undvære dem, og det skal straks tilføjes, at Haraldsen bogen igennem bruger koegobogsmetaforerne så moderat, at teksten på ingen måde domineres af dem.

Bogen kan anvendes som lærebog for studerende og som opslagsbog for surveyforskere. Umiddelbart fremtræder teksten som en elementær indføring i surveymetodologiens grundproblemer med vægt på de praktiske problemer, men der er også afsnit, hvor mere grundlæggende videnskabs-teoretiske problemer i forbindelse med surveymetodens anvendelse inddrages.

Bogen er disponeret således, at 9 af kapitlerne, nemlig kapitel 2-10, omhandler hver sin vigtige fase i forskningsprocessen, mens kapitel 1 dels giver et overblik over bogens indhold, dels indeholder en kort historisk gennemgang af spørgeskemamethodikkens udvikling. En af pointerne i denne gennemgang er konstateringen af, at mens spørgeskemakonstruktion i USA og England betragtes som en faglig disciplin inden for samfundsvidenskaberne, er dette ikke tilfældet i Norge. Ej heller i Danmark, kan anmelderen tilføje. Kapitel 11 indeholder en meget fyldig, delvis kommenteret litteraturliste, hvor selv belæste surveyforskere formentlig kan få ajourført kendskabet til nyere og lidt

ældre metodelitteratur.

Kapitel 2 omhandler alt det, som den empirisk arbejdende forsker må have styr på ved siden af den "rigtige" forskningsproces: tid, penge og formaliteter. Forskellige former for planlægningsværktojer gennemgås, og betydningen af tidligt i processen at have truffet præcise beslutninger mht. populationsstørrelse, stikprøvedesign, dataindsamlingsmetoder, analysestrategi osv. understreges. Forfatterens centrale pointe udtrykkes i formuleringen

Det første du vil lære om prosjektplanlægning er at den starter med den sidste opgaven som skal udføres.

I dette kapitel støder man første gang på en af de tommelfingerregler for spørgeskemakonstruktion, som bogen formulerer, nemlig at et spørgeskema til en postenquete aldrig bør indeholde mere end 12 sider. Her som andre steder må læseren spørge sig selv, hvad det empiriske belæg for sådanne rekommendationer egentlig er. I en grundbog er det naturligvis begrænset, hvor megen plads man kan sætte af til videnskabelig dokumentation af sådanne anbefalinger, men det kunne i det mindste være rart at vide, hvornår de er baseret på videnskabeligt underbyggede forskningsresultater, og hvornår de blot er baseret på praktiske erfaringer.

I kapitel 3 gennemgås forskellige metoder til udvælgelse af respondenter, herun-

der forskellen på sandsynligheds- og ikke-sandsynlighedsudvalg, mens kapitel 4 omhandler processen fra problemstilling over begrebsdannelse til operationalisering af begreberne i form af variabler og spørgsmålsudformning. Haraldsen trækker her en parallel mellem spørgeskemaundersøgelser og massekommunikation, som adskiller sig fra andre former for kommunikation ved, at budskabet, som formidles, er standardiseret og sædvanligvis kun foreligger i én version. Samtidig er der ikke direkte kontakt mellem afsender og modtagere. Når disse fælles-træk fremhæves, er det for at understrege nogle problematiske træk, som spørgeskemaundersøgelser har fælles med massekommunikation, nemlig det manglende samspil mellem formidler og modtager, med de farer for misforståelse af budskabet, det medfører, samt faren for at formidle budskaber - eller lave undersøgelser - som kun formidler meningsfulde spørgsmål i et indre kredsløb af mennesker med samme baggrund som forskeren. Man kunne også med en livsformsinspireret formulering sige, at surveymetodens indbyggede afstand til respondenterne fremmer faren for formulering af etnocentriske spørgsmål.

Kapitlerne 5 og 6 er helliget en lang række af de problemer, forskeren står overfor ved formuleringen af spørgsmål og svarkategorier samt en række forslag til det, Haraldsen kalder "For-

edling av forskellige spørgsmålstyper". Ikke mindst her vil forskere, der ikke har stor erfaring med surveyundersøgelser, kunne hente værdifuld viden. Umiddelbart kan mange af betragtningerne og anbefalingerne lyde elementære, ja nærmest selvfølgelige. Erfarne surveyforskere ved dog af bitter erfaring, hvor nødvendige disse anbefalinger og råd er, hvor let man undervejs kan glemme et enkelt af dem, og hvilke katastrofale følger det senere kan få for datakvaliteten. Tag udgangspunkt i, hvilken slags svar du ønsker, og byg så den målestok du er ude efter, ind i spørgsmålet, er et af eksemplerne på et tilsyneladende banalt råd. Men tag blot nogle spørgeskemaer fra større danske surveyundersøgelser og studér sammenhængen mellem spørgsmålsformulering og svarkategorier!

I kapitel 7 gennemgås forskellige dataindsamlings teknikker og de forskellige krav, de stiller til spørgeskemaudformning.

I kapitel 8 behandles bortfaldsproblematikken ved at kortlægge nogle af de årsager, som fører til, at en del mennesker ikke ønsker at medvirke i undersøgelser. På grundlag heraf fremsættes forskellige forslag til fremgangsmåder til motivering af respondenterne.

Gennemførelsen af forskellige former for pilots og deres afgørende betydning for den endelige datakvalitet, er temaet i kapitel 9.

Kapitel 10 handler om slutrapportering og her gennemgås kort metoder til fejl-

søgning og fejlretning af data. Endvidere beskrives det, som Haraldsen benævner revisionsanalyser. Disse omfatter metoder, der tager højde for forskellige former for fejlagtige svar eller bortfald. Endeligt gennemgås forskellige reliabilitets- og validitetsmål. Her formuleres den væsentlige forskel på fejlsøgning og reliabilitetskontrol meget rammende: "Det er fullt mulig å stille dumme spørgsmål på en korrekt måde".

Ikke mindst afsnittet om revisionsanalyse er interessant. Her gennemgås metoder (imputering) til løsning af problemet med partielt bortfald, altså de "huller" i skemaet som opstår, når nogle respondenter undlader at svare på nogle af spørgsmålene, samt metoder (vægtning) til løsning af objektbortfald, altså bortfald forårsaget af, at en del af de udtrukne personer ikke besvarer spørgeskemaet.

En form for imputering, den såkaldte "cold deck", er baseret på den tankegang, at man ved hjælp af en respondents svarmonster på beslægtede spørgsmål, kan regne sig frem til det logiske svar på det ubesvarede spørgsmål. En anden imputeringsform, den såkaldte "hot deck", bygger på sammenligning af flere respondents svarmonster. Har en respondent undladt at besvare et spørgsmål, men har besvaret beslægtede spørgsmål, ledes efter respondenter, der har samme svarmonster på de beslægtede spørgsmål og samtidig har besvaret problemspørgsmålet. Det typi-

ske svar, som disse respondenter har givet på problemspørgsmålet, bliver da det svar, der tillægges respondenten, som ikke har svaret.

Umiddelbart er min reaktion på sådanne fremgangsmåder, at der også kan være fordele ved ikke at have ressourcer til revisionsanalyse! Også Haraldsen argumenterer overbevisende for at indtage en skeptisk holdning over for imputering, men han har naturligvis ret i, at det er værd at overveje, hvad forskellige forslag til svar på ubesvarede spørgsmål vil betyde for undersøgelsens resultater. Og han understreger, at hvis man anvender imputerede værdier, bør de under alle omstændigheder mærkes, så andre forskere ved sekundæranalyser af datamaterialet kan tage stilling til, om de vil anvende dem.

Denne diskussion er ligeledes særdeles relevant i forbindelse med vægtning, der skal kompensere for systematisk bortfald. Her kan anvendelse af opvægtning af underrepræsenterede grupper føre til tvivlsomme resultater, og Haraldsen påviser med et eksempel, at vægtning i nogle situationer kan føre til et endnu skævere billede af virkeligheden end uvægtede tal. Jo større systematisk skævhed i bortfaldet, jo større sandsynlighed er der ganske vist for, at undersøgelsen giver et skævt billede af virkeligheden, men samtidig er der også større grund til at stille spørgsmål ved vægtningsmetoden. Denne diskussion er endnu væsentligere læsning end im-

puteringsdiskussionen, for mens imputering er en ret sjældent anvendt fremgangsmåde, i hvert fald i dansk samfundsforskning, anvender mange samfundsforskere nærmest bevidstløst opvægtning som løsning på repræsentativitetsproblemer.

Når man kaster sig over så stort et projekt som at skrive indgående om alle survey-metodens væsentlige faser, vil det naturligvis være muligt for en anmelder at finde knap så vellykkede passager og endda enkelte fejl. Når bogen nu handler om spørgeskemametodik, er det naturligvis oplagt at lede efter eksempler, hvor forfatteren selv bringer mindre heldige eksempler. Haraldsen kommenterer selv en række eksempler på dårlig spørgsmålsformulering, og jeg læser disse afsnit således, at de karakteristika ved spørgsmålene, som ikke omtales, er godkendt. På side 136 munder et spørgsmål ud i formuleringen "Hvor enig eller uenig er du i følgende:" og svarkategorierne er: "enig - uenig - ved ikke". Her er klar uoverensstemmelse mellem spørgsmålsformuleringen, der lægger op til en graderet svarskala, mens svarmuligheden reelt er en dikotomi. På side 140 citerer Haraldsen et af sine egne spørgsmål: "Innen hvilke offentlige virksomhedsområder mener du at vi bør tillate private innslag?", hvilket må betegnes som et eksempel på et leden-

de spørgsmål, idet der ikke i formuleringen er indbygget muligheden for at svare, at man i det hele taget er imod "private innslag" inden for offentlig virksomhed. På side 177 bringes en tabel, hvor marginalfordelingen på en holdningsvariabel målt i november 1992 fejlagtigt angiver 16 procent, hvor en almindelig beregning godtgør, at der bør stå 10 procent.

Hovedindtrykket af bogen er imidlertid, at man sidder med et værk skrevet af en forsker med en særdeles grundig praksiserfaring, som formidles klart og overskueligt. Med afsæt i de elementære, praktiske metodeproblemer introduceres desuden mange steder interessante metodologiske diskussioner. Også erfarne forskere med videnskabsteoretisk interesse kan således finde afsnit, der giver stof til eftertanke. Samtidig har bogen sin styrke i de afsnit, der ofte står svagest i metodebøger om surveymetoden. Her tænker jeg især på behandlingen af dataindsamlingsproblemerne. Vil man gerne læse én enkelt bog, der giver en samlet fremstilling af alle væsentlige metodeproblemer i forbindelse med gennemførelsen af surveyundersøgelser, er *Spørreskjemametodikk etter kokeboksmetoden* et godt bud på en sådan bog.

Bjarne Hjorth Andersen
Sociologisk Institut,
Københavns Universitet